

able» and as «agents of the Ukrainian-German nationalists». The process of re-teaching local students has been analyzed in the spirit of Marks-Leninist theories which has been controlled by the party officials, therefore regular comments were made about the lack of ideological work with students in educational and individual work. For the purpose of high efficiency and faster establishment of the Soviet worldview on the historical faculty the academic groups, led by academic leaders or «ideological» leaders, were introduced. Their responsibilities included collecting information about each student group: the address of the student's residence; exact address of the student's and his family's residence; family data; general and political worldview; success and political views; the life of the student; wealth; discipline and morality; attitude towards the party; understanding of the ideology; vision of historical process and religiosity. The analysis of this information made it possible to identify students who conducted anti-state activities or had some information about representatives of so-called «nationalist groups.»

Reports about such students have been forwarded to the competent authorities. Such work with students had another goal to identify the main factors that stalled the process of adopting Soviet ideology. The qualitative indicator of the correct ideological education was the growth of Komsomol and the trade union activity among the students of the historical faculty.

Key words: students, historical education, educational process, ideological and educational and individual work, Soviet worldview, ideology.

Отримано: 21.10.2017

УДК 378.011.3-051:34]:378.4(477.43)«1919/1920»

О. М. Завальнюк

ПІДГОТОВКА ПРАВНИКІВ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ПЕРШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД (1919-1920 рр.)

Досліджується діяльність одного із навчальних підрозділів Кам'янець-Подільського державного українського університету – правничого факультету – щодо підготовки національно свідомих кадрів юристів для державних і суспільних потреб Української Народної Республіки. Зокрема, звернено увагу на обґрунтування необхідності підготовки правників у виші, прийняття закону про заснування цього навчального підрозділу, обсяги його державного фінансування, кадровий склад, проблему встановлення чисельного, національного, вікового і статевого складу студентського контингенту, організацію навчального процесу та його методичне забезпечення, інформаційну і матеріально-технічну базу, науково-дослідну роботу представників професорсько-викладацької корпорації, а також участь у державотворчих процесах, громадській та літературно-видавничій діяльності викладачів і студентських активістів.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, закон, правничий факультет, професорсько-викладацька корпорація, студентський контингент, організація навчального процесу, бібліотека, читальня, навчально-методичне забезпечення, науково-дослідна робота, громадська і літературно-видавнича діяльність.

У жовтні 1918 р. виповниться 100-річний ювілей з часу відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету – першого, народженого Українською революцією, національного вишу в регіоні, який за короткий час свого існування нагромадив цікавий досвід підготовки кадрів національної інтелігенції різних фахів, що певним чином вже прислужився при виробленні парадигми державної політики в галузі вищої освіти в добу незалежної України.

Зокрема, заслуговує на увагу накопичений у тому ж національному виші перший досвід з підготовки кадрів правників, яких гостро потребувала наша країна, усе українське суспільство, як через їх недостатню кількість в умовах тодішнього воєнного протистояння, так і у великій мірі із-за невідповідності у переважній більшості з них рівня національної свідомості й патріотизму вимогам державотворення, загалом слабкої готовності до самопожертви в ім'я українських визвольних ідеалів тощо. Тож одним із невідкладних завдань тодішньої молоді вищої школи, яка формувалася на основі національно-державницької ідеології, була підготовка фахових, національно свідомих юристів, які б забезпечували на цивілізованому рівні судочинство, готували прогресивні закони, сприяли формуванню високої правової культури в суспільстві, надавали управлінським кадрам необхідну підтримку і допомогу, без якої не можливо збудувати правову державу відповідно до стандартів європейських країн.

У вітчизняній історіографії немає спеціальних досліджень, присвячених системній роботі правового факультету зазначеного вищого навчального закладу. Окремі праці істориків (О.В. Колпакова [1]; [2], А.О. Копилов [3]; [4] О.М. Завальнюк [5]; [6]; [7] та ін.) стосуються піднятої нами теми лише дотично, даючи досить незначне, часткове розуміння питання про організацію та зміст виховання національних юристів, залишаючи поза увагою низку важливих аспектів.

Метою статті є комплексне з'ясування на основі архівних і опублікованих джерел, праць українських істориків основних складових системи підготовки в Кам'янець-Подільському державному українському університеті кадрів правничої інтелігенції, які стосуються як якісного складу науково-педагогічних кадрів, формування студентського загалу, організації навчання, так і науково-дослідної та навчально-методичної роботи, участі у державотворчому процесі, громадсько-політичному і культурно-просвітньому житті міської громади представників цього університетського підрозділу.

Задумуючи навесні 1917 р. творення українських університетів, які б готували кадри своєї інтелігенції і розвивали національне відродження, керівники визвольного руху, що у свій час здобули вищу освіту в низці російських класичних університетів, мали за зразок структуру і логістику підготовки фахівців саме з тих вишів. Тобто, кожен із них мав складатися із чотирьох факультетів – історико-філологічного, фізико-математичного, правничого

го (юридичного) і медичного із чотирирічним терміном навчання (окремі російські університети мали щодо цього певні особливості). Саме такий перелік навчальних підрозділів мав Київський народний український університет (1917-1918 рр.) – неофіційна вища школа з трирічним терміном навчання, яка була підготовчим етапом до появи у столиці країни повноцінного державного університету, з чотирирічним циклом підготовки фахівців.

Щодо Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), то він відразу відкривався як класичний університет з чотирма факультетами, утім, за законом про його заснування, у перший рік з'явилися лише два – історико-філологічний і фізико-математичний з двома відділами – математичним і природничим [8, с.206]. Тож про підготовку правників у 1918 р. тут не йшлося, що було пов'язано з недостатньою матеріально-технічною базою вищу, кадровими проблемами, відсутністю повноцінної бібліотеки тощо. Можна було сподіватися, що у недалекому майбутньому, коли ці питання втраять свою гостроту, гетьманська влада, яка в університетському будівництві намагалася тримати планку на рівні факультетської структури старих університетів в Україні, знайде за можливе відкрити у К-ПДУУ й інші два, не задекларовані факультети, один з яких мав би бути правничим. Утім у листопаді 1918 р. з'явився закон про заснування у складі цього вищу богословського факультету (фактично він запрацював з лютого 1919 р.), який не вписувався у схему російських класичних університетів. Із зазначених у законі чотирьох факультетів terra incognita залишався всього один. Тож невідомо було – який із двох – правничий чи медичний – оголосить набір студентів у наступному академічному році.

Утім, як показав розвиток найближчих політичних подій, а за ними – поява республіканської влади і відновлення революційної демократії, до розв'язання цієї дилеми так і не дійшло. В політиці щодо університетської освіти нова влада відійшла від затвердженої у базовому акті про заснування університету у Кам'янець-Подільському кількості факультетів, і своїми двома окремими законами Рада Народних Міністрів і Директорія УНР заснували у структурі К-ПДУУ ще два навчальних підрозділи, збільшивши їх чисельність до п'яти. Таким чином, не наважившись внести зміни до гетьманського закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (це частково означало б лояльне ставлення до законотворення режиму, який нова влада офіційно засудила як антинародний), УНР-івці, по-перше, виходили з наявного факту існування створеного за гетьманщини вищу, який сприймали за об'єктивну реальність, що відповідала національним інтересам; а по-друге, всупереч попередньому законодавству, змінили кількість факультетів, керуючись назрілими потребами відродження країни і гострою необхідністю кадрів інтелігенції.

Важливо встановити, хто ж ініціював цей проект. У автобіографічній хроніці «Мое життя» І.І. Огієнка, який з 6 січня по 25 квітня 1919 р. працював на чолі Міністерства освіти УНР і готував питання про необхідність заснування правничого факультету на за-

сідання уряду, залишив такий не зовсім точний запис: «VI-IX.1919: Організація правничого факультету ... Проведення закону про правничий факультет» [9, с.123]. Помиаковим у ньому є датування. Як свідчить документальне джерело, міністр освіти І.І. Огієнко доповідав з цього питання на засіданні Ради Народних Міністрів УНР у Тарнові (Польща), де головував І.О. Фещенко-Чопівський (майбутній студент К-ПДУУ), 8 квітня 1919 р. і наголосив, що пропозиція відкрити цей факультет належить раді професорів університету [10]. Один з архівних документів зафіксував факт про те, що у лютому 1919 р. в К-ПДУУ працювала створена з числа його науково-педагогічних працівників комісія з вироблення «Проекту правничого факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті» на чолі з професором В.О. Бідновим. На нашу думку, цю ідею міг запропонувати міністр І.І. Огієнко, або ж хтось інший з урядових чи науково-педагогічних кіл. 5 березня 1919 р. комісія подала остаточний варіант проекту, який, як свідчить порівняльний аналіз, ліг в основу майбутнього законопроекту про заснування правничого факультету [11].

Розглянувши його, уряд прийняв таку ухвалу: «Відкрити при Кам'янецькому університеті правничий факультет і асигнувати на це визначені фінансовою комісією кошти» [435400 грн. – Авт.] [12, с.296]. Сам текст ухваленого закону Директорія УНР (С. Петлюра – голова, член Ф.П. Швець і член-секретар А. Макаренко), яка разом із урядом знаходилася за Збручем, затвердила 12 квітня 1919 р. Акт, підписаний заступником Голови Ради Народних Міністрів Є.П. Архипенком і міністром народної освіти І.І. Огієнком, опублікували 8 липня 1919 р. у «Вістнику Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки». Щоправда, видавці опустили пояснюючу записку до законопроекту, яку міністр освіти представив членам уряду 8 квітня 1919 р. Зрештою, то була усталена практика обнародування законодавчих актів. Дуже рідко у періодиці друкувалися закони разом із поясненням їх доцільності. Сама записка, підписана І.І. Огієнком, нині зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління, та містить аргументи на користь необхідності в структурі К-ПДУУ правничого факультету: по-перше, його заснування відповідатиме культурним вимогам Подільського краю, особливо молоді, яка прагне вищої освіти; по-друге, цей навчальний підрозділ дасть регіону «новий кадр юридично освічених робітників та свідомих своїх завдань та обов'язків громадян України» [10]. Пізніше Х.М. Лебідь-Юрчик офіційно стверджував, що ще одним аргументом на користь заснування цього факультету в структурі К-ПДУУ була необхідність залучити західноукраїнську молодь до набуття у Кам'янці-Подільському, географічно наближеному до їхнього регіону (Київ відпадав через не підконтрольність українській владі) відповідного фаху українською мовою, оскільки на рідних їм теренах не було жодної подібної структури [13]. І як показало життя, до К-ПДУУ було зараховано, за даними на весну 1920 р., 76 студентів-галичан, 30 з яких здобували фах українського правника [14].

Зміст закону зводився до таких основних норм: 1) правничий факультет відкривається в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету з 1 квітня 1919 р. та набуває прав, які мають інші навчальні підрозділи цього вишу; 2) особи, які здобудуть тут вищу освіту, отримають усі ті права, які мають випускники інших факультетів та вищих навчальних закладів; 3) для підготовки правників тут створюються 15 кафедр (1. Енциклопедія права. Історія філософії права. 2. Римське право. 3. Державне право. 4. Історія слов'янського права. 5. Історія українського права. 6. Історія російського права. 7. Політична економія і статистика. 8. Адміністративне право. 9. Міжнародне право. 10. Карне право і карний процес. 11. Цивільне право і цивільний процес. 12. Фінансове право. 13. Торговельне право і торговельний процес. 14. Канонічне право. 15. Карна медицина); 4) затверджено доданий до закону штат правничого факультету (ординарних професорів – 11, екстраординарних – 4, доцентів – 9, декан – 1, секретар – 1, діловод – 1, канцелярський урядовець – 1 [15]); 5) надалі, відповідно до потреби, що виникатиме, кількість кафедр може бути збільшено з дозволу міністра освіти. Фінансування додаткових кафедр має відбуватися за рахунок спеціальних коштів; 6) «Надати Міністрові Народної Освіти право приступити до організації Правничого факультету зо дня затвердження цього закону і встановити чергу відкриття в ст.2 [див. пункт 3 абзацу. – Авт.] цього закону катер Правничого факультету» [16, с.146].

Урядовці затвердили також кошторисні видатки, пов'язані зі змістом цього закону. Так, до кінця 1919 р. на утримання особового складу передбачалося витратити 105400 грн., на видання «Записок правничого факультету К-ПДУУ» – 40000 грн., медичну допомогу студентам – 10000 грн., господарські потреби – 20000 грн. і канцелярські справи – 10000 грн. Одноразово мали бути виплачені кошти на організацію бібліотеки – 100000 грн., організацію семінарів – 40000 грн. і впорядкування аудиторій для занять – 100000 грн. Загалом державні видатки, за законом, сягали 435400 грн. З 1 січня 1920 р. необхідні кошти на утримання правничого факультету мали надходити з Міністерства освіти через загальний кошторис університету [17].

Згодом, після перебазування вищих органів влади УНР на наддніпрянську частину України, закон опублікували в газетах, які виходили у Кам'янці-Подільському, зокрема, «Трудовій громаді». Це було зроблено для того, щоб, по-перше, оповістити широкий загал про нову відкриту спеціальність, на яку необхідно було набрати контингент української молоді, по-друге, для утвердження в громадській думці переконання про те, що з поверненням на Поділля урядовців УНР, після довгоочікуваних перемог українського війська, в регіоні відновлюється (після більшовицької влади) національне відродження, яке є метою Української революції. Одним із його завдань було становлення і розвиток національної вищої освіти, підготовка кадрів національної інтелігенції.

В ході організації правничого факультету основна увага приділялася створенню його професорсько-викладацької корпорації. Вже 15 квітня 1919 р., через три дні після прийняття закону про заснування цього навчального підрозділу і в день захоплення більшовицьким військом Кам'янця-Подільського, міністр освіти І.І. Огієнко, без відповідного рішення ради професорів К-ПДУУ (такої практики раніш не було), зробив перше кадрове призначення на правничий факультет. Посаду приват-доценту по кафедрі політичної економії і статистики посів А.С. Синявський, випускник юридичного факультету Новоросійського університету, магістр, колишній викладач політичної економії і статистики Катеринославського гірничого інституту, керівник департаменту середньої освіти Міністерства освіти УНР [18]. Через два дні на посаду приват-доцента по кафедрі церковного права міністр призначив магістранта Московського університету В.Т. Рафальського [19]. На перший погляд, ці призначення були скоріш символічними. Адже і міністр, і приват-доценти знаходилися на польській території, у м. Тарнові. І для виконання наказу про це призначення потрібно було, перш за все, визволити від більшовиків ту частину України, де знаходився Кам'янець-Подільський. Утім, в урядових колах знали про підготовку українського наступу і сподівалися на його успіх. Тому А.С. Синявський, який збирався покинути міністерську роботу, погодився перейти на науково-педагогічну посаду.

З початку червня 1919 р., коли Іван Огієнко повернувся з Галичини до адміністративного центру Поділля (в ранзі ректора університету, а не міністра народної освіти), посилилася його діяльність, спрямована на вирішення цього надважливого завдання (у самому місті зовсім не було своїх вчених-правників). Через розміщення у Кам'янці-Подільському державного центру УНР, сюди почали з'їжджатися українські політичні, наукові і культурні діячі, що давало можливість сподіватися на успішне вирішення кадрового питання правничого факультету для осіннього семестру першого року його роботи. Пошук зацікавлених, добре підготовлених науковців давав свої плоди. Так, вже 16 липня 1919 р., після відповідних подань з університету, новий міністр освіти А.В. Крушельницький, робочий кабінет якого розташовувався в одному будинку з К-ПДУУ, призначив двох перших приват-доцентів – кандидата економічних наук, колишнього викладача Київського економічно-адміністративного інституту, відставного міністра народного господарства УНР і прем'єр міністра УНР С.С. Остапенка (по кафедрі статистики) та випускника юридичного факультету університету св. Володимира, колишнього працівника Міністерства фінансів Української держави Х.М. Лебідь-Юрчика [20]. Звісно, цих кадрів було замало. І вже 15 жовтня 1919 р., коли в університеті розпочався навчальний рік, на посаду в.о. приват-доцента по кафедрі римського права в.о. керуючого Міністерства освіти П.І. Холодний, на основі подання ради професорів вишу, призначив Є.А. Завадського [21]. У весняному семестрі 1919-1920 навчального року на правах внут-

рішнього сумісника історію українського права почав викладати професор історико-філологічного факультету П.В. Клименко [22].

З цим штатом науково-педагогічних працівників і розпочався перший навчальний рік на правничому факультеті, про що засвідчує публікація у газеті «Україна» у день першої річниці відкриття вишу – 22 жовтня 1919 р. У цьому ж джерелі зазначається, що посаду декана навчального підрозділу зайняв А.С. Синявський [23]. Хоча, як свідчив сам вчений, його науково-педагогічна робота розпочалася на іншому факультеті – історико-філологічному, де у жовтні 1919 р. він прочитав вступну лекцію «Історичні процеси й економіка», а після цього розробив лекційний курс з історії економічного побуту й економічної освіти для студентів того ж підрозділу [24, с.4]. Іншими словами, з майбутніми правниками Антін Степанович спочатку працював лише як адміністратор. Що ж до інших призначених для роботи на правничому факультеті приват-доцентів, то вони, як свідчать опубліковані та архівні джерела, від самого початку навчального року, який припав на 7 жовтня 1919 р., працювали саме тут. Розпочали вони свою діяльність вступними лекціями – «Бюджет України» (Х.М. Лебідь-Юрчик) та іншими. На жаль, не вдалося віднайти теми вступних лекцій С.С. Остапенка й Є.А. Завадського, хоча відомо, що вони були прочитані у перший робочий день 1919-1920 навчального року [25, с.4]. Для розроблення текстів лекційних курсів науковцям видали з університетського складу по півпуда дефіцитного білого паперу, який удалося придбати при допомозі губернського земства [26].

У 1920-1921 навчальному році студентам-правникам церковне право викладав приват-доцент О.З. Неселовський, а історію філософії права – приват-доцент М.М. Васильківський [27]. На лектора карного права і процесу факультетський колектив запропонував відомого правника В. Завадського. Але через евакуацію українських державних установ з Кам'янця-Подільського, у зв'язку з наступом більшовицьких військ, провести ухвалу через раду професорів не встигли. Тож згодом до вступної лекції і викладання доручених факультетом навчальних дисциплін лектора не допустили [28].

Крім фахових дисциплін, на правничому факультеті, відповідно до загальних вимог підготовки фахівців в українських університетах, викладалися й предмети українознавчого циклу. Так, лекції з історії української мови студенти слухали у професора І.І. Огієнка, з історії України – у професора В.О. Біднова, з історії українського письменства – у приват-доцента М.А. Плевако [29]. У другому навчальному році студенти записувалися також на лекційні курси з економічної географії (приват-доцент В.О. Геринович) та теорії цін (асистент І.І. Шимонович) [27].

Коли на вимогу Міністерства освіти УНР ректор І.І. Огієнко 11 листопада 1920 р. підписав свій наказ про склад науково-педагогічних працівників університету, які напередодні великого більшовицького наступу могли виїхати в еміграцію, то, за цим джерелом, на правничому факультеті тоді значилося 7 осіб, з

яких 2 приват-доценти (С.С. Остапенко, А.С. Синявський), 2 в.о. приват-доцента (Х.М. Лебідь-Юрчик, Є.А. Завадський), 1 асистент (І.І. Шимонович) і 2 професорських стипендіати (С.Д. Мішко і Є. Шманкевич) [8, с.276].

Студентський контингент формувався швидко і результативно, починаючи з перших днів липня 1919 р., коли ректором було зроблено оголошення про набір студентів на 5 факультетів, один з яких був правничим [30]. Для зарахування абітурієнтам необхідно було подати відповідне прохання, атестат або свідоцтво про закінчення середньої (чоловічої або жіночої) школи, метрику, свідоцтво про виконання військової служби або ж приписку до призвальної дільниці, дві посвідчені фотокартки і квитанцію про внесену за один семестр платню за право навчання у розмірі 125 крб. [8, с.310]. Документи до канцелярії студентських справ треба було подати до 15 серпня. Згодом термін продовжили до 1 вересня, а потім – до 20 листопада [31]; [32]; [33]. На правничий факультет станом на 9 серпня подали прохання 22 абітурієнти [29], 6 вересня – 59 [34]. Утім 20 жовтня 1919 р. тут нараховувалося вже 163 студенти (третє місце з-поміж 5 факультетів) [22, с.3], а до середини листопада – 179 [35]. Декан факультету, перебуваючи у першій половині 1921 р. в еміграції, повідомляв І.І. Огієнку, що в осінньому семестрі 1919-1920 навчального року в аудиторіях здобували вищу правничу освіту 210 молодих людей обох статей [35]. За даними ж фундаментальної бібліотеки К-ПДУУ, на 1 січня 1920 р. бібліотечним фондом мали б користуватися усі 263 майбутні правники, прийняті на навчання [8, с.438]. Остання цифра, мабуть, враховувала усіх, хто був зарахований, без врахування наступного руху студентів – перехід на інші факультети, мобілізація до війська, смерть від хвороб тощо.

Надалі процес зарахування не припинявся, і зазначена кількість студентської молоді потрохи зростала. Як стверджував Х.М. Лебідь-Юрчик, «на другий семестр академічного року 1919/20 [розпочався у лютому 1920 р. – Авт.] вписалося ще нових слухачів і слухачок 50 осіб» [36]. Тобто загальна кількість студентської молоді мала б становити 313 осіб. Проте, за підрахунками канцелярії студентських справ на 1 травня 1920 р., які були подані ректором І.І. Огієнкому Отаманові С.В. Петлюрі, що прибув до університету, кількість студентів-правників досягла 304 [37]. Щоправда, та ж канцелярія станом на 1 липня 1920 р. показала вже інший показник молоді, яка навчалася на правничому факультеті, – 310 осіб [37]. Невідповідність цифр можна пояснити тим, що одна невеличка частина студентів мігрувала з цього факультету на інші, а інша, яка до того набувала інших спеціальностей, вирішила стати правниками. Відомо також, що чимало юнаків, серед яких були і ті, що навчалися на цьому факультеті, було мобілізовано до війська, 5 з них загинули. Декан факультету наголошував, що реально упродовж першого академічного року під його керівництвом навчалися 260 студентів, а наприкінці року їх залишилося усього 243 [38]. Тож цифра про

304 чи 310 майбутніх правників в К-ПДУУ, виведена на основі особових документів, поданих при вступі до вишу, не відповідає дійсності. У канцелярії факультету була точніша інформація про контингент хлопців і дівчат, які відвідували заняття і виконували навчальний план спеціальності.

Можна вважати, що рух студентів більш-менш точно фіксувався і у загальноуніверситетському органі. Бо чим же пояснити, за його даними, що на цьому факультеті наприкінці першого академічного року нараховувалося 144 дійсних студентів (мали підтверджену середню освіту) і 112 вільних слухачів (подали документальні свідчення про вищу початкову освіту) [39], а загалом 256 осіб. Що ж до решти 54, яких не вистачає для підтвердження раніш вказаної цифри, то, ймовірно, їх подали у статистиці помилково. Траплялося, що одні і ті ж прізвища студентів були одночасно у списках різних факультетів, що призводило до неточності у загальних підрахунках. Жодних пояснень щодо цього в архівному документі, на жаль, немає. Із цієї, зменшеної, кількості студентів-правників 222 були юнаками, 34 – дівчатами. За національністю переважали українці (205). Значно менше було євреїв (40), росіян (4), поляків (3), німців (3), представників інших національностей. За віросповіданням 147 осіб вважали себе християнами східного обряду, 4 – західного, 63 – греко-католиками, 40 – іудеями, 2 – лютеранами. Основну частину студентської молоді становили вихідці з Подільського краю – 121 (47,3%). Чималу групу становили представники Галичини – 65 або 25,4%. Значно менше було вихідців з Київщини (25), Бессарабії (7), Чернігівщини (6), Полісся (4). За віком переважали 20-25-річні – 152 особи (59,4%). 18-20-річних представляли 16 хлопців і дівчат, 25-30-річних – 64, 30-40-річних – 24 [40].

Праця факультету відбувалася в головному, триповерховому будинку вишу, який незадовго до початку 1919-1920 навчального року, на вимогу Міністерства освіти і за погодження міської влади, залишив педагогічний колектив і учні місцевої середньої технічної школи (вони займали третій поверх). Тут студентам-правникам надали достатню кількість аудиторій, а факультет отримав приміщення канцелярії (сучасною мовою – деканат), де молодь записувалася на обов'язкові дисципліни. Щоправда, за частково заповненого штату науково-педагогічних працівників дисциплін за вибором практично не пропонували. Як свідчить виявлений в архівосховищі Держархіву Хмельницької області документ, вільний слухач правничого факультету Михайло Білінський в осінньому семестрі 1919-1920 навчального року записався на такі обов'язкові предмети: лекції з політекономії (приват-доцент С.С. Остапенко) – 4 тижневих години; семінар із політекономії (Остапенко) – 2; лекції з статистики (Остапенко) – 4; семінар із статистики (Остапенко) – 2; лекції з історії римського права (приват-доцент Є.А. Завадський) – 4; семінар з історії римського права (Завадський) – 2; лекції з фінансового права (приват-доцент Х. М. Лебідь-Юрчик) – 4; семінар з фінансового права (Х.М. Лебідь-Юрчик) – 2; лекції з української мови (професор І.І. Огієнко) – 4 і лекції з історії України (профе-

сор В.О. Біднов) – 4 години. Всього ж тижневе навантаження цього студента становило 32 години, тобто в середньому 5,3 години щодня [31]. Фактично так було із навантаженням кожного першокурсника цього структурного підрозділу. В осінньому семестрі 1920-1921 навчального року студентів не довантажували – максимум вони записувалися на 21 годину, що було пов'язано з браком викладацьких сил [41].

Щодо виконання семестрового навчального плану, то воно не завжди було раціональним – у розклад ставили фахові заняття наявним викладачам, без строгої відповідності до закону про заснування факультету. Так, всупереч цьому акту, в осінній семестр 1919-1920 навчального року не викладалися такі дисципліни як енциклопедія права, історія філософії права, державне право (вони значилися у переліку кафедр першими і мали вивчатися відразу) тощо. Разом з тим, проводилися заняття з фінансового права, яке, за тим же законом, мало викладатися значно пізніше. До того ж, маючи зафіксоване у законодавстві право відкривати нові кафедри, правничий факультет 9 лютого 1920 р. поставив перед радою професорів К-ПДУУ питання про заснування ще двох дисциплін – з кооперації і місцевого самоврядування [42], що неминуче мало привести до перевантаження навчального плану і, як наслідок, посилення кадрового голоду. Вищий колегіальний орган вищу погодився з внесеною пропозицією, і у червні 1920 р., оголошуючи конкурс на заміщення вакантних кафедр другого навчального року, вніс до переліку одну із них – кафедру самоврядування (інша, очевидно, була віднесена до іншого року навчання). Крім неї, треба було замінити й інші, а саме догми римського права, енциклопедію права, державне право, міжнародне право, цивільне право, карне право, адміністративне право, судову медицину, торговельне право, історію українського права, церковне право і соціологію [43]. По суті, потрібно було здійснити прорив у кадровому забезпеченні навчального процесу, щоб студенти отримували знання з усіх цих дисциплін. Утім цього, на жаль, не сталося, і кадрове питання продовжувало залишатися найскладнішим у роботі факультету.

Проведення лекційних і семінарських занять було краще налагоджено у 1919-1920 навчальному році. За свідченням декана факультету, вчені в ході своїх лекцій намагалися «дати слухачам повне і всестороннє знання юридичних наук». На початку другого року планувати заняття виявилось значно складнішим, ніж до того. Про необхідність вдосконалення розкладу занять, його більшу продуманість відверто заявляла студентська молодь, яка найбільше потерпала як від економічної і продовольчої кризи, так і недосконалого планування лекцій і семінарів. Так, на початку листопада 1920 р. 11 хлопців і дівчат подали до ради професорів вищу заяву такого змісту: «Ми, нижчепідписані студенти I і III семестрів правничого факультету просимо Раду професорів о слідуючій: 1. Виклади лекцій на нашому факультеті починати після полудня, приблизно о 3 год., бо майже всі студенти, що перебу-

вають у Кам'янці і відвідували досі лекції, заняті зранку працюю по займаємих посадах в школах, кооперативних установах, канцеляріях різних інституцій, через що не мають фізичної можливості бути на викладах зранку. 2. Розклад лекцій змінити в такий спосіб, аби першими стояли лекції, які в дійсності викладаються, а, по-друге, аби було унікального перерв для [студентів] того чи другого семестру на цілі години. Конкретно уважаємо найкращим поставити на протязі тижня першими такі дисципліни: а) спільні для першого і другого семестрів: 1. Економічна географія – 2 дні; 2. Історія українського права – 1 день; 3. Енциклопедія права – 1 день; б) для самого третього семестру: церковне право – 1 день, в) для одного першого семестру – історія римського права – 1 день по 2 год. і в другу чергу, спільно для обох семестрів, – історія українського права – 1 день, 1 година, церковне право – 1 день, 2 год. і для першого семестру: 1. Історія римського права – 2 дні; 2. Історія України – 1 день; 3. Українська мова – 1 день, по 2 год., а історія українського права – 1 день, 1 год. Всі решта дисципліни, які є по розкладі, віднести на слідуєчі години. На засіданні Ради уповноважуємо т.т. Колодрубського і Білінського» [44].

Колегіальний орган розглянув заяву лише 23 листопада 1920 р., коли влада у місті вже належала ревкому. Утім, в принципі погодившись з доводами студентів, реалізувати пропозиції навряд чи змогли б, по-перше, через пекучу кадрову проблему, а по-друге, реальну загрозу ліквідації правничого факультету.

Для виконання завдань самостійної роботи студенти не мали можливості працювати у кабінетах і лабораторіях, як це мало місце на юридичних факультетах трьох російських університетів в Україні. Очевидно, над їх створенням збиралися працювати пізніше, утім на це просто не вистачило часу. Учасники навчального процесу широко послуговувалися бібліотечним фондом через абонемент і великий читальний зал, який запрацював у жовтні 1919 р. Навчальної, наукової і довідкової літератури загалом бракувало. Утім приват-доценти успішно користувалися нею у підготовці своїх лекційних курсів. Станом на кінець 1919 р. до послуг викладачів і студентів було усього 310 книг правознавчого характеру, 99 – із статистики, 160 – політичної економії, 572 – географії, 439 – історії України, 91 – української мови. Надалі фонд поповнювався, і вже наприкінці червня 1920 р. молодь могла скористатися 247 примірниками книг із статистики, 330 – політичної економії, 470 – права як такого, 179 – загальних джерел права, 228 – адміністративного права, 2 – римського права, 7 – цивільного римського права, 14 – російського, 11 – польського і литовського, 6 – українського, 5 – звичаєвого та природного права, 12 – судової медицини, 4 – міжнародного права, 5 – державного, 7 – парламентського, 4 – виборчого, 5 – теорії кримінального права, 8 – підручниками з кримінального права, 16 – кримінального процесу, 6 – кримінального права, 2 – пенітенціарного права, 35 – цивільного, 3 – сімейного і родинного, 5 – торговельного, 4 – церковного права. 64 студенти-правники (24,3%) регулярно користувалися університетською чи-

тальнею [8, с.434-437, 438]. Надалі цей показник не збільшувався. Так, у квітні 1920 р. тут працювали усього 50 хлопців і дівчат з правничого факультету [8, с.454]. Інші, можливо, користувалися їхніми записами після роботи і занять.

Прослухавши передбачені навчальним планом лекційні курси і попрацювавши на різних семінарах, студенти мали пройти підсумковий контроль у вигляді іспитів та заліків, які складалися не акордно під час заліково-екзаменаційних сесій, як у сучасному українському виші, а роздрібно, у міру виконання бюджету часу кожної навчальної дисципліни та можливостей конкретного науково-педагогічного працівника щодо приймання звіту студентів про набуті знання. У Держархіві Хмельницької області зберігаються лекційні книжки частини студентів К-ПДУУ, зокрема і тих, хто навчався на правничому факультеті – Михайла Білінського, Якова Зозулі, Михайла Панкевича, Рози Фельдштейн, Чірлі Гапон, у яких фіксувалися навчальні предмети, прізвища викладачів та їх відмітки про складені молоддю іспити та заліки. І лише одна із них, яка належала Ч. Гапон, заповнена за два семестри 1919-1920 і частково – один семестр 1920-1921 навчального року. Тут зафіксовано, що студентка складала на задовільно 4 передбачені у двох перших семестрах іспити з фінансового права і статистики. Проти окремих дисциплін записано «курс складений» (так розпорядилася на короткий час рада професорів К-ПДУУ). З інших – зараховано. Щодо історії України, української мови та історії українського письменства, то проти цих дисциплін зроблено відмітки приват-доцентом І.А. Любарським про складені колоквіуми [45].

Попри незначну кількість учених, які формували науковий світогляд і практичні навички майбутніх правників, вони намагалися бути активними працівниками, створюючи належні навчально-методичні умови для вивчення доручених їм дисциплін. Найбільш активним у цьому був С.С. Остапенко. На початку березня 1920 р. він подав до університетської літографії підготовлений ним за кілька місяців тексти лекцій з політичної економії й статистики, які належало розмножити для потреб студентів [46]. У світ вони вийшли у травні того ж року. На той самий час губернська народна управа видрукувала книгу цього ж автора «Курс статистики і демографії» накладом 3150 примірників, а губернська народна каса дрібного кредиту профінансувала друк його іншої цікавої широкій громадськості праці – «Важливіші властивості українського народу в порівнянні з іншими народами» (1500 примірників) [47].

Вчений брав участь в роботі осілого в Кам'янці-Подільському Всеукраїнського товариства економістів, яке сам і очолював. Наприклад, 19 вересня 1919 р. на загальних зборах членів цієї організації він виступив з доповіддю на тему «Основи політичної економії». За свідченням преси, виступ викликав жвавий інтерес з боку присутніх як до економічної термінології, якою послуговувався доповідач, так і класифікації елементів цієї науки [48]. Щодо Наукового товариства К-ПДУУ, то ні С.С. Остапенко, ні його колеги

з правничого факультету до нього, як свідчать архівні і опубліковані документи, не вступали, оскільки тут не було відповідної їхньому фаху секції. Тож і не дивно, що у звітах про діяльність цієї структури їхні імена відсутні. Щоправда, для друку наукових праць вчених правничого факультету було заплановано один із 8 томів наукових записок вишу, який, проте, не побачив світу через великі фінансові проблеми закладу та інші причини [49, с.330].

Науково-педагогічні працівники факультету по-можливості допомагали молодій республіці в державно-політичному сегменті. Зокрема, С.С. Остапенко був у складі Державної наради, яку 25 жовтня 1919 р. провели у Кам'янці-Подільському Директорія і уряд за участю представників від політичних партій, наукових організацій, державних структур ЗОУНР тощо. Викладачі права (П.В. Клименко і Є.А. Завадський) у липні 1920 р. взяли участь у виробленні проекту Конституції УНР [50]. У грудні 1919 р. при цьому навчальному підрозділі було створено комісію з вироблення двотомного термінологічно-правничого російсько-українського словника, головою якої був Х.М. Лебідь-Юрчик. Крім нього, в комісії працювали й інші науковці університету – професор-філолог Є.К. Тимченко, приват-доцент Є.А. Завадський, асистент І.І. Шимонович, професорський стипендіат С.Д. Мішко. Двоє членів представляли Міністерство юстиції – сенатор Шиянів і директор департаменту Тимошек. Цей такий потрібний для країни проект фінансувало управління Головноуповноваженого уряду УНР І.І. Огієнка [9, с.214] Згодом на факультеті утворилася ще одна комісія – з перекладу російських законів українською мовою (до її складу увійшли Є.К. Тимченко, Х.М. Лебідь-Юрчик, Є.А. Завадський, С.Д. Мішко, двоє юристів, які працювали у Міністерстві юстиції, та прокурор Кам'янця-Подільського). Український уряд, на пропозицію І.І. Огієнка, виділив на роботу обох комісій 1 ман. 69 тис. грн. Розпорядником цих коштів призначили Міністерство юстиції УНР [51]. До захоплення міста більшовицьким військом у середині липня 1920 р. ученим і правникам вдалося перекласти лише «Уголовное положение» [52].

Активним у громадському житті було і студентство факультету. Його представники у листопаді 1919 р. виступили на університетському молодіжному вічі з нагоди переходу залишків Української Галицької армії на бік Збройних Сил Півдня Росії. Зокрема, старший за віком буковинець Ю. Каменецький пояснював присутнім цей крок наслідками страшного тифу, який вразив бійців цього збройного формування на території Наддніпрянської України, переважною вояків безперервними боями з більшовицькою і денікінською арміями, тугою за рідними домівками. Одна частина студентів прийняла цю промову схвально, інша – не підтримала [53, с.333].

На виборах до Ради студентських представників, які відбулися у березні 1920 р., до складу цієї масової, загальнодемократичної молодіжної організації увійшли делегати молоді правничого факультету: від національного українського блоку – Павло Бочаров-Бойко,

Юліан Каменецький, Омелян Колодрубський, Костянтин Хавалко, Микола Стрільчук і Степанида Стрільчук; від політичних емігрантів – Степан Загребельний [8, с.323]. Коли загальні збори студентів вишу висловилися за проведення у Києві Всеукраїнського студентського конгресу. То до оргкомітету цього форуму делегували 11 осіб, з-поміж яких були і троє правників – Ілько Попович, Володимир Гнатківський і Юліан Каменецький [8, с.333]; [54, с.600-627].

З-поміж майбутніх правників виділялися активісти, які працювали у громадсько-політичній та літературно-видавничій сфері. Зокрема, Юрко Корчак-Чепурківський опублікував статтю «З чергових проблем українського соціалістичного світогляду», а Юрій Липа переклав твір Поля Верлена «Спогади вдівця», був редактором популярного серед молоді вишу і міста науково-літературного журналу «Нова Думка» (ч. I-II) [7, с.395, 399].

Ще у осінньому семестрі 1919-1920 навчального року сталося непередбачене – через державно-управлінські справи у Міністерстві народної освіти повернувся приват-доцент А.С. Синявський, за яким було закріплено курс політичної економії. 5 листопада 1919 р. рада професорів К-ПДУУ закріпила вакантну дисципліну, що несподівано з'явилася, за приват-доцентом С.С. Остапенком, що мав відповідне призначення з квітня 1919 р. і на той час викладав лише статистику. В результаті цього рішення його тижневе навантаження в осінньому семестрі 1919-1920 академічного року зросло до 12 годин (політекономія – 4 години лекційних і 2 години семінарських занять; статистика – відповідно 4 і 2 години) [55]. А 25 лютого 1920 р. правничий факультет, враховуючи той факт, що С.С. Остапенко був, по суті, основним викладачем у навчальному процесі, обрав його штатним приват-доцентом по кафедрі політичної економії і статистики. Рада професорів затвердила це рішення більшістю голосів, доручивши вченому викладати обов'язковий лекційний курс [56].

Перехід А.С. Синявського на державну роботу зробив вакантним і посаду декана правничого факультету. На неї висунули приват-доцента по кафедрі фінансового права Х.М. Лебідь-Юрчика, офіційний адміністративний статус якого зводився до виконуючого обов'язки [57]. На початку липня 1920 р. керівник цього факультету, як і низка інших науково-педагогічних працівників вишу, вимушено покинули Кам'янець-Подільський через наступ більшовицьких військ і загрозу їхньому життю. Нова влада в особі комісара К-ПДУУ вже 28 липня ліквідувала правничий факультет, об'єднавши його із історико-філологічним у факультет соціальних наук [8, с.758-759]. Лише 29 вересня 1920 р., після визволення міста від більшовиків, виконуючий обов'язки ректора університету професор М.М. Хведорів скасував це рішення і відновив діяльність усіх 5 факультетів, до яких належав і правничий [58].

З'ясувалося, що цей навчальний підрозділ треба було формувати ледь не з початку. Справа в тім, що ще 1 жовтня 1920 р. правління університету на півмісяця відрядило в.о. приват-доцента Є.А. Завадського у Галичину для запрошення тамтешніх

професорів-правників викладати на правознавчі дисципліни в К-ПДУУ, а також для придбання відповідної навчальної літератури (на це виділили 20 тис. крб.). А вже через тиждень, 8 жовтня, той же орган надав відрядження на півмісяця для поїздки до українського уряду (м. Тарнів, Польща) в.о. декана Х.М. Лебідь-Юрчику (відбув разом із проректором А.Т. Білецьким) [59]. Звідти вони до Кам'янця-Подільського вже не повернулися. 31 жовтня стало відомо, що Х.М. Лебідь-Юрчик став товаришем міністра фінансів, залишивши за собою посади в університеті [60]. Словом, викладати на правничому факультеті практично було нікому. І хоча влітку 1920 р. перейти в К-ПДУУ погодилися вчені-правники приватдоцент Орженський і професор Ейхельман, до роботи вони так і не приступили через воєнні події [61]. Напередодні третього захоплення міста більшовиками у листопаді 1920 р. його назавжди покинули професори І.І. Огієнко та В.О. Біднов.

Та й з формуванням студентського поповнення тут були великі проблеми. Через політичні події в регіоні і невідповідність народній владі переважної частини території УНР молоді припинила, чекаючи стратегічної розв'язки Української революції. Не випадково, станом на 13 жовтня 1920 р., коли відбулося перше після ліквідації більшовицького політичного контролю засідання приймальної комісії, першокурсниками правничого факультету стали всього 7 осіб [62]. Після чотирьох засідань цієї комісії, останнє з яких відбулося 6 листопада 1920 р., чисельність студентів на першому курсі зросла до 18 [63]. Проте, за інформацією декана факультету, яку він надав у 1921 р., всього було прийнято 150 майбутніх правників [59], що, на наш погляд, є цілком недостовірним. Можна було сподіватися на продовження вступної кампанії, утім цього не сталося через повний перехід Кам'янця-Подільського і університету під радянський режим 16 листопада 1920 р. А вже 7 грудня наказом комісара вишу правничий факультет вдруге об'єднали з історико-філологічним у факультет соціальних наук [8, с.775]. Після цього підготовка правників у виші припинилася остаточно. Та й сам К-ПДУУ вирішили ліквідувати. Юридично це сталося 26 лютого 1921 р., але практичні кроки до цієї мети робилися дещо раніше. Замість університету у підсумку постали два самостійні інститути – народної освіти та сільськогосподарський, які запрацювали з початку 1921-1922 навчального року.

Отже, правничий факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету, який проіснував усього три семестри, нагромадив як позитивний так і негативний досвід підготовки національно свідомих кадрів для юридичної сфери країни, що має певне значення для сьогодення. У складних умовах боротьби за державне існування українська влада дбала про підготовку кадрів національно свідомих правників, які мали служити інтересам УНР, виконувати усі важливі правничі справи. Важливу роль у підборі викладацьких кадрів відіграв І.І. Огієнко, інші керівники освітнього відомства. Зібравши мінімальну кількість вчених-юристів, викладачів інших фахів, які брали участь також у державно-по-

літичному процесі, університет зумів налагодити нормальний за тодішніми мірками навчальний процес на правничому факультеті, де у різний час студіювали дві з половиною сотні юнаків і дівчат, більшість з яких доводилося поєднувати трудову діяльність з навчальною працею. Їх в основному забезпечували навчальною літературою з бібліотечного фонду К-ПДУУ. З окремих дисциплін викладачі готували україномовні посібники, доступні для використання. Знання, які отримували більшість молоді, були достатніми для використання їх у майбутній професії. Через брак науково-педагогічних кадрів навчальний процес мав чималі погіршеності. Позитивним у роботі факультету була підготовка молодих науковців через інститут професорських стипендіатів. Він запрацював би у повній мірі, якби не воєнні події і поразка революції.

На жаль, у підготовці правників не вдалося уникнути плінності викладацьких кадрів, реально залучити до підготовки правників, як вимагав відповідний закон, досвідчених професорів-юристів. Іноді приват-доцентські обов'язки доручали асистентам, що виходило за межі чинного законодавства. Не вирішеними виявилися й інші проблеми – створення повноцінної матеріально-технічної бази навчального процесу, організація студентської гурткової роботи, залучення молоді до науково-дослідної роботи тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Колпакова О.В. Кам'янець-Подільський український університет (1918-1921) // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* / Ін-т іст. Укр. НАН Укр. Київ, 1994. Вип. 3. С.20-24.
2. Колпакова О.В. Національна вища школа в Україні (1917-1921 рр.) // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей* / Ін-т іст. Укр. НАН Укр. Київ, 1996. С.11-22.
3. Копилов А.О. Професор І.І. Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // *Тези доповідей науково-теоретичної конференції «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження» (до 110-річчя від дня народження)*. Кам'янець-Подільський, 1992. С.3-7.
4. Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) // *Укр. іст. журн.* 1999. №4. С.41-50; №5. С.26-36.
5. Завальнюк А.М. Правовые основы создания и функционирования Каменец-Подольского государственного украинского университета (1918-1920 гг.) // *Университеты и общество. Сотрудничество университетов в XXI веке: материалы второй междунар. научн.-практ. конф. университетов (МГУ им. М.В. Ломоносова, 27-28 ноября 2003 г.)*. Москва: Макс-Пресс, 2004. С.693-701.
6. Завальнюк О.М. Х.М. Лебідь-Юрчик і Кам'янець-Подільський державний український університет // *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.* Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. Т. 3. С.28-34.
7. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
8. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад. і автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.

9. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятування України / упоряд., автор передм. і комент. М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.
10. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.12. Арк.26.
11. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.187. Арк.35.
12. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. // *Док і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах.* Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. Т.1 / упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. 688 с.
13. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп.2. Спр.93. Арк.1.
14. Державний архів Хмельницької обл.. Ф. Р. 582. Оп.2. Спр.123. Арк.7-8.
15. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп. 1. Спр.187. Арк.38.
16. Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки. Виданий 8 липня 1919 року.
17. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.12. Арк.26 зв.
18. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.188. Арк.9.
19. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.188. Арк.98.
20. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.188. Арк.109, 110.
21. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.1. Спр.188. Арк.228.
22. Наш шлях: демократична газета. Кам'янець-Подільський, 1920, 9 березня, с.8.
23. Україна: щоденна газета. Кам'янець-Подільський, 1919, 22 (9) жовтня, с.3.
24. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.12. Спр.7019. Арк.17.
25. Україна, 1919, 7 жовтня, с.3, 4.
26. Державний архів Хмельницької обл.. Ф. Р-582. Оп.1. Спр.89а. Арк.29 зв.
27. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.2. Спр.264. Арк.4.
28. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.2. Спр.93. Арк.4зв.
29. Державний архів Хмельницької обл.. Ф. Р-582. Оп.2. Спр.1284. Арк.5.
30. Подільський край. Каменець-Подольск, 1919, 5 люля.
31. Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 10 липня, с.1.
32. Україна, 1919, 9 серпня, с.2.
33. Трудова громада, 1919, 12 листопада, с.1.
34. Трудова громада, 1919, 10 вересня, с.4.
35. Трудова громада, 1919, 15 листопада, с.4.
36. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.2. Спр.93. Арк.1 зв.
37. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.1. Спр.146. Арк.37.
38. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-302. Оп.1. Спр.5. Арк.2.
39. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-302. Оп.1. Спр.5. Арк.4 зв.
40. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.2. Спр.264. Арк.4.
41. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.1. Спр.38. Арк.3.
42. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.2. Спр.1284. Арк.5.
43. Наш шлях, 1920, 19 червня, с.4.
44. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-302. Оп.3, спр.10. Арк.13.
45. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.2, спр.1284. Арк.3-4.
46. Наш шлях, 1920, 10 березня, с.4.
47. Наш шлях, 1920, 20 березня, с.3.
48. Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 24 вересня, с.2.
49. Віднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському. (Уривки із спогадів) // *Літературно-науковий вісник. Річник 27.* Львів: З друкарні Ставропігійського ін-ту, 1928. Кн. XI. С.223-240.
50. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.1. Спр.146. Арк.67-67 зв.
51. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.2. Спр.39. Арк.2.

52. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп. 2. Спр. 93. Арк.2 зв.
53. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / упоряд. та автор передм. В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. 359 с.
54. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
55. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.2. Спр.274. Арк.4.
56. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-252. Оп.1. Спр.145. Арк.18.
57. ЦДАВО України. Ф.2582. Оп.2. Спр.93. Арк.1.
58. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.1. Спр.26. Арк.18.
59. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.1. Спр.137. Арк.155 зв., 150.
60. Подольський край, 1920, 3 ноября, с.2.
61. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп.2. Спр.92. Арк.2.
62. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р-582. Оп.2. Спр.116. Арк.6 зв.
63. Там само. Арк.6-9.

А. Завальнюк

Подготовка юристов в Каменец-Подольском государственном украинском университете: первый национальный опыт (1919-1920 гг.)

Исследуется деятельность одного из учебных подразделений Каменец-Подольского государственного украинского университета – юридического факультета – по подготовке национально-сознательных кадров юристов для государственных и общественных целей Украинской Народной Республики. В частности, обращено внимание на обоснование надобности подготовки юристов в вузе, принятие закона об учреждении этого учебного подразделения, объем его государственного финансирования, кадровый состав, проблему установления количественного, национального, возрастного и полового состава студенческого контингента, организацию учебного процесса и его методическое обеспечение, информационную и материально-техническую базу, научно-исследовательскую работу представителей профессорско-преподавательской корпорации, а также участие в государственных процессах, общественной и литературно-издательской деятельности преподавателей и студенческих активистов.

Ключевые слова: *Каменец-Подольский государственный украинский университет, закон, юридический факультет, профессорско-преподавательская корпорация, студенческий контингент, организация учебного процесса, библиотека, читательский зал, учебно-методическое обеспечение, научно-исследовательская работа, общественная и литературно-издательская деятельность.*

O. Zavalniuk

Preparation of lawyers in Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University: first national experience (1919-1920)

The activity of one of the educational subdivisions of the Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University – the Law Faculty – aimed at preparation of nationally conscious lawyers' personnel for the state and social needs of the Ukrainian People's Republic, is being studied. The attention is particularly paid to the grounding of the need to prepare lawyers for higher education, the adoption of the law on the establish-

ment of this training unit, the amount of its state financing, staffing of this unit, the problem of establishing the numerical, national composition of the student contingent, the organization of the educational process and its methodological support, information and material and technical base, research work of representatives of the faculty and teaching corporation, as well as participation in state-building processes, public and publishing activity of teachers and student activists.

Key words: Kamianets-Podilskyi State Ukrainian university, law, Law faculty, teaching corporation, student contingent, organization of educational process, library, reading room, teaching and methodological support, research work, public and publishing activities.

Отримано: 23.08.2017

УДК 94:334.732:631.115.8(477.43)«1918/1920»

П. В. Кліщинський

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА І СПОЖИВЧА КООПЕРАЦІЯ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР: ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті на основі аналізу широкого кола джерел досліджено розвиток кооперативного руху на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки. Встановлено, що у 1919-1920 рр. кількість кооперативних організацій Поділля збільшувалась, їх діяльність носила системний характер. У цей період утворилася широка мережа кооперативів, завершилося будівництво регіональних спілок у галузі споживчої і сільськогосподарської кооперації.

В контексті розвитку кооперативного руху, проведено аналіз умов діяльності подільських кооперативів за часів Гетьманату П. Скоропадського і та наголошено на якісних змінах цих умов в період Директорії. Зазначено на швидких темпах розвитку подільської кооперації у досліджуваній період, навіть при цьому статистичні дані про динаміку утворення і фінансову діяльність місцевих організацій.

Автором відзначено, що започаткований у 1919 р. крайовий кооперативний центр «Рада Трьох», встановивши ділові стосунки з урядами УНР, координував діяльність кооперативних спілок, організовував заходи щодо забезпечення Української армії та населення необхідними товарними ресурсами, сприяв формуванню міжнародних контактів подільської кооперації.

Ключові слова: Поділля, кооперативні товариства, спілки, Українська Народна Республіка, сільське господарство.

Здобуттям Україною незалежності розширило доступ широкого загалу дослідників до документальних джерел, давши можливість поглибити знання про важливий відрізок історії подільської кооперації, проаналізувати діяльність кооперативних установ і організацій у різних галузях кооперативного руху краю. Кооперативний рух на Поділлі, зародившись на початку ХХ ст. особливою масовості та поширення набув під час української революції 1917-1921 рр., охопивши усі галузі сільського господарст-